



## ҚАЗАҚ ДИАСПОРАСЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫ МЕН ДАМУЫ

**Бекенжанова А.А.**

Ш.Есенов атындағы Каспий Технологиялар және Инжиниринг Университеті, «Тарих» кафедрасының аға оқытушысы, магистр

Қазақстан мемлекеті тәуелсіздік алғаннан кезден бастап егемен ел ретінде шет елдерде өзінің диаспоралық саясатын жүргізе бастады. Әлемдік және қазақстандық тәжірибе диаспора мәселесі әрқашан ерекше тарихи мазмұнға ие екендігін көрсетеді. Диаспора дегеніміз - адамдардың едәуір бөлігі өз елінен немесе этникалық аумағынан тыс жерлерге қоныс аудару.

Қазақ диаспоралары мен ирреденттерінің, эмигранттарының қоғамдағы сан түрлі саяси, экономикалық және әлеуметтік жағдайлардың әсерінен ең бірінші жақын шетелдерге шашырап қоныстанатыны заңды құбылыс. Олардың көпшілігі көрші Ресей, Қытай, Өзбекстан мен Моңғолия елдерінде қоныс тепсе, қалған бөлігі Азия мемлекеттерінде шоғырланған. Қазақ халқының көшпелі тұрмыс-тіршілігінен қанға сіңген бейімделгіштік, жерсінгіштік, алғырлық қабілет-қасиеттерінің арқасында әртүрлі этникалық, мультимәдени, мультидини құрылымды елдерде жергілікті тіршілікке жақсы бейімделіп кете алды.

Диаспора өкілдері бүкіл қазақ халқының құрамдас бөлігі, біртұтас атамекені – Қазақстан, түркі тілдес халықтарға жатады, бірақ тарихи өткендегі ішкі және сыртқы саяси оқиғаларға байланысты олар қазіргі уақытта тарихи Отанынан тыс әр түрлі елдерде өмір сүреді. Қазақ халқының бір бөлігі кезінде тарихи Отанынан еріксіз кетуге мәжбүр болды және жат елді мекендеп, өзінің тарихи отанынан жырақ кетіп, жаңа мекенде өмір сүріп, сол елге бейімделуге тура келді. Шетелдегі қандастарымыздың бірнеше ұрпағының ұзақ уақыт бойы күткен арманы Қазақстан өз егемендігін алған соң жүзеге асты. Бұл мақсатқа тәуелсіздіктің арқасында ғана қол жеткізіп, 1992 жылы шақырылған Құрылтайға барлық елдердегі қазақ диаспорасының өкілдері қатысып, бір-бірімен құшақ жая кездесті. Атамекеннен тыс жерде өмір сүріп отырған қандастарымыз өз еліне орала бастады, шет елде тұрып жатқан қазақ диаспорасы көш басын өз атамекеніне бұрды.

Қазақ диаспорасының негізінен екі жолмен түзілгендігі белгілі: оның біріншісі мемлекеттік шекараларды белгілеген кезде өзінің байырғы ата-жұртында тұрса да негізгі этникалық ортасынан бөлініп қалған қазақтар болса, екіншісі, тарихи жағдайларға байланысты әр кезеңдерде көшіп барып орнығып қалғандар [1].



Мемлекетімізде құрылған Дүниежүзі қазақтары қауымдастығы этностық көші-қонға, яғни шетелдегі қазақтардың атажұртқа көшіп келуіне айрықша көңіл бөлді. Бұл үшін қауымдастық қызметкерлері шетелдерге жиі шығып, ондағы қазақтарға атажұртқа оралудың жол-жобасын көрсетіп, тарихи Отанына келетін отбасылардың тізімін жасап, көші-қон мекемелеріне өткізіп отырды. Жергілікті әкімшіліктермен байланыс жасап, келген қандастардың дұрыс орналасып, жаңа ортаға тез бейімделуіне көмектесті.

Қазақстан мемлекетінің өмірінде болып жатқа түбегейлі өзгерістер халқымыздың өткен тарихы мен мәдениетіне жаңа көзқараста талдау жасауға үлкен мүмкіндік туғызып отыр. Ұзақ уақыт ұмыт болып келген мұраларды қалпына келтіру, ұлттық өнерді жандандыру қазіргі кезеңнің ең бір үлкен парызы. Осындай жаңа көзқараста зерттелетін тақырыптар қатарына қазақ диаспорасының пайда болуы және қалыптасуы, соның ішінде алыс шет мемлекеті Ирандағы қазақтардың тарихы, тұрмыс салт дәстүрлері мен әдет-ғұрыптарының сақталуы мен өзгеруі, ата мекеніне қайта оралуы, бейімделуі туралы мәселелері жатады.

Алыс шет мемлекеттерде қазақ диаспорасының басым көпшілігі 1920-1930 жылдары ашаршылық, қуғын-сүргін, ұжымдастырудың кері салдары, басқа да түрлі себептерге байланысты отандарын тастап кетуге мәжбүр болған, соның ішінде алыс шет мемлекеттер болып саналатын Қытайға, Моңғолияға, Иранға, Ауғанстанға қоныстанған қазақтар. Қазақ халқының бір бөлігі осындай тарихтың аласапыран жылдарында тағдыр тәлкегіне ұшырап, небір қиыншылықтарды бастарынан өткізіп, Қазақстанның батыс аймағы Маңғыстаудан теңіз арқылы көршілес мемлекет болып саналатын Иранға қоныс аударды.

Ирандағы қандастарымыз негізінен өткен ғасырдың 20-30-жылдары, ұжымдастыру, мал мен астық қорын тәркілеу процесі басталған кезде қалыптасқан. Иранда 10 мыңға жуық қазақ өмір кешуде. Олар: Бендер Түрікмен, Горган, Гомбед, Тегеран қалаларында тұрады. Олардың негізгі тобын 1931-1933 жылдары Қазақстанда Сталин мен Голощекиннің қолымен жасалған «Кіші Қазан төңкерісі» салдарынан орын алған ашаршылық кезінде қазіргі Маңғыстау, Атырау, Ақтөбе облыстары өңірінен Түркіменстанға, кейін Иранға өткен. Сол кездегі халықтың дәстүрлі шаруашылығының күйреуі, науқандар кезіндегі зобалаңдар, шаруа қожалықтарын кәмпескелеу, күштеп ұжымдастыру мен отырықшыландыру, шаруаларды жазықсыз жалған жалалармен мен айыптаулар туындатқан босқыншылық салдарлары болатын.



Ирандағы қазақ диаспорасы сол уақытта 1929-1930 жылдардан бері тұратын 5 мың иран қазақтарынан және 1980 жылдардағы әскери оқиғалардың кезінде Иранға орналасқан 5 мың Ауғанстаннан кеткен қазақ босқындарынан құралды. Иран қазақтары этникалық құрамы жағынан кіші жүз қазақтарына кіреді. Қазіргі барған жеріне осы кіші жүз рулары орналасқан жерден ауып барғандар. Кіші жүздің Табын, Әлім руларынан да кездеседі, бірақ негізінен адайлардың төрт атасы-Жеменей, Көрпе, Тіней, Құнанорыстар өрбіп-өсіп жатыр [2].

Шетел қазақтары құт мекен, атажұрт-туған Отаннан бөлініп, жетім күйін кеше жүріп, шашырай, кей аумақтарда шоғырлана орналасқан қандастарымыз «қазақ» атын өшірмей, ұлттық келбетін сақтап өзінше қам қарекет – тіршілік етіп, өзінше күй кешуге мәжбүр болды [3]. Ондаған жыл бөтен саяси, әлеуметтік, тілдік-мәдени ортада өскен олардың қазақы дәстүрді, ана тілін мүмкіндігінше сақтаған ерлігін құрметтеп ұрпаққа үлгі етуге болады. Қазақтар балаларын парсы тілінде оқытқанымен қазақы тәрбие үрдісін қатаң сақтаған.

Ұлтжандылықты, атамекенге - Отан-анаға деген қимастықпен шексіз махаббатты әрбір этнодиаспоралық кеңістіктегі диаспора өкілі жан дүниесімен сезіне алғанда, рухани дүниесімен ұштастыра білгенде ұлттық рух қалыптасып, ұлт болып сақталу үрдісі жанданады және дамиды. Басқа ұлт мәдениетінің ықпалына ұшырап, туған тілі мен ділін, дінін сақтамаған басқа әлеуметтік-мәдени ортаның мәдениетінен өзінің табиғи ерекшеліктерін саналы түрде ажырата алмаған этнос өкілдері мәңгүрттікке бет бұрады.

Дүниеде қазақ деген ұлт – біреу, демек оның ұлттық болмысы, салт-санасы, әдет-ғұрпы барша қазаққа тән, оның ғажайып мол рухани қазынасы, ұлттық тарихы бөліп жаруға жатпайтын ортақ байлық. Сондықтан сырттағы қазақтың әдебиеті, мәдениеті, өнері, Қазақстандағы қазақтың әдебиеті, мәдениеті, өнері деген қолдан жасалатын шек-шекара болмауға тиіс. Басқа этникалық ортаның, негізгі халықтың сол мемлекеттегі қазақ диаспорасына, оның тіліне, дініне, мәдениетіне, ұлттық психологиясына, менталитетіне, іс-қимылына, іскерлігіне тигізген әсерін зерттеу-бүгінгі таңдағы келелі мәселе.

Тәуелсіздіктің, егемен болған елдіктің куәсі аумалы-төкпелі заманның сұрлеуімен елден жырақ кеткен бабаларымыздың ұрпақтарының туған жерге оралуы, бауырларымен қауышуы. Көкірек көзін топырақ баспаған, жүрегінде ұлтына, халқына, туған топыраққа деген патриоттық сезімі бар адам үшін бұдан өткен жетістік бола қоймас.



Қазақстанның егемендігінің, тәуелсіздігінің арқасында Иранда тұратын қазақ ағайындарымызбен араласуға қол жетті. Көшу-қону серпіні Иран қазақтарын да шетте қалдырмай, көптеген отбасыларының Қазақстанға қоныс аударуына себеп болды.

Бүкіл дүние жүзінің әр тарабында жүрген қазақ жұртын өз Отанына топтастыру міндет емес, алайда біртұтас этнос етіп ұйыту, әлемге ұлттық қасиетін, дәстүрін, салтын таныту, біржола келем деушілерге жағдай жасау Қазақстан мемлекетінің қамқорлығы болуға тиіс. Бұл тұста Қазақстан мемлекеті алғаш рет бүкіл дүние жүзі қазақтарының құрылтайын да өткізді, көші-қон, демографиялық хал-ақуалға көп көңіл бөлінуде.

Барлық шетелдік қазақтармен байланысты нығайту, қазақ диаспорасының тікелей мәселелерімен Дүниежүзі қазақтарының қауымдастығы айналысады, ол шетелде тұратын белгілі ғалымдардың, жазушы - отандастардың кітаптарын, еңбектерін басып шығаруға көмектеседі. Қазіргі таңда ТМД елдеріндегі этникалық фактор мемлекеттер арасындағы қарым-қатынаста барған сайын маңызды бола бастаған кезде диаспора проблемалары ерекше назарды талап етеді.

Өркениетті елдер қатарына толық құқықты мүше ретінде еніп отырған Қазақстанның енді оларға қол ұшын беруі, күнделікті өмір-тіршілігіне жағдай жасауы, балаларын оқытуға мүмкіндік жасауы, оралмандардың елге қайтып келуіне себепкер болуы әбден орынды әрі дүниежүзілік қауымдастық басшылыққа алып отырған халықаралық құқық қағидаттары мен нормалырына толық сәйкес келеді

Шетелдегі қазақ диаспорасы қанша қиыншылықтарды бастарынан өткерседе ата бабаларының жерін өзге елдің құрамында болсада қадірлеп, қастерлеп мекен етуде. Олардың негізгі арман мақсаттары қазақтың ежелгі мәдени рухани бай мұрасын келер ұрпаққа шашпай төкпей қастерлеп жеткізу. Сондықтын тағдырдың жазуымен туған топырақтан шеттеп кетуге мәжбүр болған ата бабаларымызбен олардан тараған ұрпақ жасаған мол рухани қазынаны шашпай төкпей жинап алуымыз, оны ата жұртқа және барша әлемге таныстыру аса маңызды шаруа. Халқымыздың игі дәстүрлерін сақтап қалған шетелдегі қазақтар тарихи отанына оралып ұлтымыздың тамаша қасиеттерін тірілтуге, тіліміздің мәртебесін көтеруге, ұлттық қолөнерімізді, дәстүрімізді қайта жаңғыртуға көп ат салысары сөзсіз.



### ӘДЕБИЕТ

1. Д.Ескекбаев. Қазақ диаспорасы: бүгiнi және болашағы. –А., 2003, 6 б.
2. Т.Кәкішев. Көш қонысты болсын десек. //Қазақ әдебиетi. 1995, 1 тамыз, 10 б.
3. Омарова Г. Қазақ диаспорасы, философиялық талдаулар. К., 2011

